

OSMANLI SU VAKIFLARI

Yusuf SAĞIR*

Öz

Osmanlı Devletinde gerek devlet adamları gerekse halk; suyu, iyilik ve hayır yapmanın ve vakıf kurmanın bir aracı olarak görmüştür. Bugün farklı devlet kurumları tarafından yerine getirilen su hizmetleri, Osmanlı'da vakıflar eliyle yürütülmüştür. Osmanlı Devleti, kendinden önce Selçuklu'nun, Bizans'ın ve Roma'nın yapımı su sistemlerini değerlendirmişdir. Bunlar, Osman Gazi'den devletin son dönemine kadar çoğunluğu itibariyle faaliyetlerini sürdürmüştür. Zira Müslüman olan Osmanlı Devletinde su, insanî bir ihtiyacın ötesinde ibadet etmenin de bir ön koşulu kabul edilmiştir.

Osmanlı Devletinin büyük şehirlerinden küçük kasabalarına değin, birçok farklı karakterde su yapısı ile karşılaşılmaktadır. Bunlar; çeşmeler, sebiller, şadırvanlar, su dolapları, suyolları, bentler, maksemeler, maslaklar, su terazileri, sarnıçlar, hamamlar, havuzlar ve su kemerleridir. Sularla ilgili eserlerde su yolu nazırı, sebilci, saka, suyolcu, bölükbaşı, dolapçı ve âbkeş gibi görevliler hizmet ifa etmişlerdir. Vakıf sular çıkarıldıktan sonra, büyük suyollarına dâhil edilerek yerleşim yerlerine ulaştırılmış; buradan da vakıf kurumlarına veya şahıs evlerine intikal ettirilmiştir. Kişilere ve kurumlara sular, kiralama sistemi ile verilmiştir. Bu makalede, Osmanlı'nın kuruluşundan Cumhuriyet'e kadarki süreçte suyun ne şekilde temin edildiği ve kamuya dağıtıldığı; inşa edilen su yapılarının nasıl olduğu konu edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Vakıf Sular, Suyolları, Sebil, Çeşme

OTTOMANESE WATER FOUNDATIONS

Abstract

Both the people and the governor men of Ottomans saw the water as a way of kindness and setting up charity foundations, and as a tool to serve people. In this sense, water services are performed by different government agencies today which was performed through foundations in the Ottoman Empire. Ottomans evaluated water systems made by Byzantium, Roman and Seljuk predecessors.

It is seen that these institutions operated starting from Osman Gazi to the end of the Ottoman

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Çanakkale/Türkiye. yusufsagir@comu.edu.tr

period. Indeed, in the Muslim Ottoman Empire the water was seen as a prerequisite of the worshipping beyond the humanitarian needs.

Referring to water systems from small towns to the great Ottoman cities, it is faced with in a very different characters. These are fountains, fountain bearings, water closets, waterways, dams, mak-sems, water balance, water cisterns, baths, pools and aqueducts. These works were ministered by waterway ministers, free drinking water distributors known as sebils, water sellers, goldfinches, water wheelers. After the water was extracted, it was delivered to the settlements through the major waterways; then was delivered to foundations or public settlements. The water was rented by entrusted merchants via a special renting system called icareteyn. This article focuses on how the main necessity of water was supplied and distributed to people and the structure of the buildings related to water during the process of early Ottoman and the Republic Era.

Keywords

Ottoman Empire, the Foundation Waters, Waterways, Cisterns, Fountains

GİRİŞ

Öteden beri düşünürlere göre su, kâinatın yaratılışındaki ilk dört maddeden -diğerleri hava, ateş ve toprak- biridir. İslam'a göre de insan ve hayvan sudan yaratılmıştır. Nitekim çeşme kitâbelerinde, Kur'ân'daki Enbiya Sûresi otuzuncu ayete atfen sürekli buna vurgu yapılmıştır: O âyette me'âlen "*Her canlı şeyi sudan yarattık*" buyurulmaktadır. Kitâbelerdeki bir başka ayette "*Allah her canlıyı sudan yarattı*" (Kur'ân: 24/45) denilmektedir. Dolayısıyla su ile canlanan insan, onunla hayatını sürdürmüğü; onun tüendiği yerde de canlılığını kaybetmiştir.

Bütün medeniyetler sular etrafında kurulmuştur. Evrendeki her canlının ortak besinidir su. Bitkilerin, hayvanların ve insanların ihtiyacı su, ekolojik dengenin de ana unsurudur. İnsan bünyesindeki su oranı doğumda % 80-90 civarında iken, yaşlılıkta %60'lara kadar düşmektedir. Yani, ortalama insan bedeninin $\frac{3}{4}$ 'ü sudur.

Suya, zikredilen nitelikleri sebebiyle, her din ve kültürde farklı bir mana yüklenmiştir. Onun Türk-İslam kültüründe kazandığı anlam ise bir başkadır. Su, tüm öğeleriyle, kültürün muazzam bir parçası olarak Osmanlı Devletinde zirveye çıkmıştır. Devlet adamları ve halkın anlayışında su, hayrât deryasına açılan bir kapı olmuştur. Suya yönelik oluşturulan tüm yapıların etkin hizmet verebilmesi için vakıflar kurulmuştur. İşte bu makalede öncelikle vakıf kavramı ve Osmanlı'da vakıf düşüncesi işlendikten sonra, vakıf sular ve yapıları değerlendirilecektir.

1.VAKIF KAVRAMI

"Vakıf" kelimesinin sözlük anlamı, "hapsetme" ve "hareketten alıkoyma"dır. Terim anlamı ise insanların faydalanması amacıyla bir malı mülkünden çıkardıktan sonra, bir başkasının sahiplenmesine ebedî engel olmak; bir diğer ifadeyle mülkü Allah yolunda bâkî kılmaktır. Vakfeden kişiye "vâkıf" denir (Ömer Hilmi Efendi, 1951: 155; Yediyıldız, 1986: 153-172). Vâkıfların vakfettiklerini kaydettikleri, kadılar tarafından onaylanan hukukî geçerliliği olan belgeler "vakfiye" olarak adlandırılmaktadır.

İslam tarihinin başlangıcından itibaren, her ne kadar şahıslar vakıf kurmuşlarsa da kamuya ait hizmetler devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Buna karşın, Selçuklu ve Osmanlı Devletinde ise toplum hizmetleri, şahıslar aracılığıyla yürütülmüştür (Yediyıldız, 2003: 34-35, 242). Günümüzdeki icra bakanlıkların üstlendiği işlerin birçoğu, Osmanlı Devletinde vakıflar kanalıyla görülmüyordu. Beledî, iktisâdî, ictimâî, ilmî ve askerî alanlardaki çalışmalar büyük oranda vakıfların kontrolündeydi.

Bazı araştırmacılar, Osmanlı devlet adamlarının çokça vakıf eser kurmalarına farklı gerekçeler yüklemişlerdir. Bunlardan bazıları müsâdere korku-

sunu¹ bazıları kız çocuklarını mirastan erkekle eşit faydalandırma isteğini (Köprülü, 2005: 310-311), bazıları da meşhur olma, kendi otoritesini kabul ettirme arzusunu vakfetme düşüncesinin kaynağı göstermiştir (Yediyıldız, 1982: 51). Bahsedilen konuların, Osmanlı'daki vakıf anlayışını kısmen açıklayabileceğini, ama onun özünü yansıtamayacağını düşünüyoruz.² Bunun sebebini aşağıda kısaca açıklamaya çalışalım.

2. OSMANLI'DA VAKIF ANLAYIŞI

İyilik düşüncesi insanın tabiatının bir gereğidir. Zira o, esas itibarıyla yardıma her daim muhtaç olduğundan, kendisi de sürekli yardım etmiştir. İnsanî boyutun ötesinde, başta Osmanlı devlet adamları olmak üzere, halkı iyilik yapmaya sevk eden başka nedenlerle birlikte, dinî emirlerin ve duyguların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Vakıfların tüzükleri hükümündeki vakfiyelerde ve kitâbelerde bu durum açıkça ifade edilmektedir.

Vâkıflar, kendilerine birçok ayeti ve hadisi referans almaktadırlar. Ayetlerden bazıları şunlardır: "*Kendilerinin mallarında, hem dilenen hem de yoksul için bir hak vardır*" (Kur'ân: 51/19), "*Sizler her ne hayır işlerseniz, şüphesiz Allah onu bilir*" (Kur'ân: 2/215), "*Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz*" (Kur'ân: 2/110), "*Sizin yanınızdakiler tükenir; Allah katındakiler bâkîdir*" (Kur'ân: 16/96).³

Hemen hemen her vakfiyede iyiliğin kaynağı olarak gösterilen sadaka-i cariyeye hadisi ise şudur: "*İnsan öldüğü zaman amel defteri kapanır, ancak şu üç şeyden dolayı açık kalır. Bunlar; sadaka-i câriye, insanların faydasına ilmî bir eser, atasına dua eden sâlih bir evlât.*" (Müslim, Vasiyet, 14; Ebu Davut, Vesâyâ, 14). Yine sözü edilen hadislerden birisi, "*Dünya ahiretin tarlasıdır*" (Aclûnî, 1988: 368).

Vakıf yapıları içerisinde çeşitlilik bakımından en fazla yapı sularla ilgilidir. Bunun da kaynağının din olduğuna dair vakfiyelerde kayıtlar vardır (VGMA, 1388: 15b-16a). Esasen İslam'a göre şahsın ifâ etmekle yükümlü olduğu namaz ibadeti için, gusletme ve abdest alma zorunluluğu vardır. Hz. Peygamber'in hadislerine göre temizlik, imandandır ve imanın yarısıdır. Kur'ân'ın Müddessir Sûresi'nin dördüncü ayetinde "*...elbiseni temiz tut*" buyrulmaktadır. Bir başka ayette "*Allah temizlenenleri sever*" (Kur'ân: 2/222) denilmektedir.

¹ Müsâdere, devlet tarafından hazineye gelir kaydetmek amacıyla, sivil veya askerî sınıfın mallarına el konulması işlemidir. Osmanlı Devletinde Fatih (1451-1481) devrinden Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar (1839) uygulanmıştır. Vakıf malları müsâdere edilmediği hâlde, II. Mahmut (1808-1839) Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra, Yeniçerilerin sığındıkları Bektaşî tekkelerinin mallarını müsâdere etmiştir (Öğün, 2006: 67-68).

² Bu çerçevede ileri sürülen gerekçeleri Osmanlı devlet adamı ve tarih yazarı Mustafa Nuri Paşa kabul etmemektedir (Mustafa Nuri Paşa, 1987: 310-311).

³ Vakfiyelerde ayrıca şu ayetlerle karşılaşılmaktadır: (Kur'ân: 26/88; 2/3, 27/1; 55/26; 9/8; 5/48; 76/9).

Aynı şekilde sular hakkında söylenen birçok hadis, su yapılarının inşasında teşvik edici bir güç olmuştur. Nitekim, “*Hangi sadaka Allah’ın daha çok hoşuna gider*” diye Hz. Muhammed’e (sav) sorulduğunda o, “*Su*” diye cevap vermiştir (Sünen-i Ebu Davut, Kitabü’z-Zekât, 41) Bunun ötesinde hadislerde bir hayvana su vermenin insanın büyük hatalarının bağışlanmasına vesile olacağı belirtilmiştir (Buhari, Şürb, 9, Mezâlim, 23; Müslim Selâm, 153). Vakfiyelerde, su hayrının kaynağı olarak gösterilen diğer hadisler şunlardır: “*Kim bir gönlü serinletirse, Allah da ona hem sudan hem de cennet şarabından doyuncaya kadar içirir*” (Kenzü’l-Ümmâl, Cömertlik ve Sadaka, 16995). “*Kim susuz bir mümine su verirse, Allah da ona mühürlenmiş şaraptan içirir*” (Tirmizi, Kıyamet, 18; İbn-i Mâce, Rühûn, 16).

Zikredilen sebeplerin hayır kurumlarının tesisinde etkisi olmasına karşın, şunu da açıkça ifade etmek gerekir: Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyaya hâkimdi, merkeziyetçi yönetim anlayışla koskoca imparatorluğu idare etmek ve problemlere anında çözüm üretmek oldukça güçlü. Bu açıdan, “Osmanlı’da vakıfların çokluğu devlet idare politikasının bir sonucudur” denilebilir. Mamafih, 1826’da Evkâf Nezâreti’nin kuruluşuyla başlayıp 1840’lardan itibaren had safhaya ulaşan vakıfları merkezden idare etme düşüncesi, vakıfların aleyhine netice vermiştir. Yani devâsâ coğrafyada, daha önce bağımsız hareket eden vakıflara yapılan müdahaleler, onların hizmetlerini akim bırakmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, birçok alanda değişik türde vakıflar kurulmasına karşın, çoğunluğu insanın zarurî ihtiyaçlarına bağlı kurulan vakıflar oluşturur. Dolayısıyla, ister devlet adamları isterse halktan kişiler olsun, öncelikle, bu çeşit vakıfları tesis etmişlerdir. Vakıfların burada merkezleşmesinin bir başka anlamı ise şudur: Devlet adamları ve halktan ileri gelenler, insanların en temel arzularına yönelik kurdukları vakıflarla kendilerini halka sevdirmiş, otoritelerini güçlendirmiş, şöhretlerini artırmış ve devlet düzenini muhafaza etmişlerdir.

Osmanlı’da hayır müesseseleri, Osman Gazi’den itibaren kurulmaya başlanmıştır. Osman Gazi devrinden günümüze kadar gelebilen tek vakfiye, Orhan Gazi’nin eşi Asporça Hatun’un 723/1323’te düzenlemiş olduğu vakfiyedir. Orhan Gazi’den bize ulaşan ilk vakfiye ise 725/1324 tarihli “Mekece Vakfiyesi”dir. Aynı şekilde Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar birçok vakfiye düzenlenmiştir. Fatih’e kadar tertip edilen vakfiyelerin birçoğunun aslı kaybolmasına karşın, birer sûretleri günümüze ulaşmıştır. (Bursa Vakfiyeleri, 2013: 24 vd.). Öte yandan Fatih’ten itibaren vakıflar çoğalmış; vakfiye sayısı bir hayli artmışken yangınlar, savaşlar, isyanlar ve buna benzer nedenlerle vakfiyelerin bir kısmı kaybolmuştur.

Evkâf Nezâreti'nin kuruluşuna kadar, vakfiyeler tasdik edildikten sonra, bir sûretleri kuruldukları yerin sicil defterine kaydedilir, asılları da mütevellîlere verilir. Fakat daha sonra vakfiyelerin bir sûretinin de Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti defterlerine kaydı sağlanmıştır. 1926 Medenî Kanun'un kabulüne kadar vakfiyesi tespit edilebilen 27.000 civarında vakıf vardır. Bunlardan elli tanesi Selçuklular devrine aittir (Öztürk-Çam, 2010: 357; İl Vakıflar, 1986: 23; Ateş, 1985: 29).

1453'ten 1546'ya kadar İstanbul'a kurulan vakıfların sayısı 2.500'dür. Vakıflara, Evkâf Nezâreti'nin kuruluşuna kadar zaman zaman müdahaleler olmuştur. Özellikle Fatih, "vakıfların iptal edilemez" hükmü olmasına rağmen, mîrî toprakların gelirleriyle kurulan gayr-ı sahih vakıfları iptal etmiştir. Fakat kendisinden sonra oğlu II. Bayezid, hükümleri geçersiz kılınan vakıflara tekrar işlerlik kazandırmıştır (İpşirli, 2007: 73-75). Vakıflara asıl darbe ise 1826 vakıfların tek elde toplanmasıyla vurulmuştur.

Kanûnen hükmünü sürdüren bir vakfı, başka bir cihete tahsis, hukukta "istibdâl" kelimesiyle ifade edilir. Yani sözü edilen vakfa ihtiyaç kalmadığından onun yerine, kamu yararına bir başka vakıf kurulmaktadır. Bu hükmü de, vakıflara karşı yapılan darbelere bir kılıf olmuştur (İpşirli, 2007: 75). Bununla beraber özellikle 19. yüzyılda vakıf kaynakları artık devletin açıklarını kapatmak için kullanılan bir para kaynağı haline dönüştürülünce, vakıflar bundan zarar görmüştür.

Netice itibarıyla Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren yöneticilerden halka herkes tarafından vakıflar kurulmuştur. İhdas edilen vakıfların vakfiyelerinde bir çeşme, bir hamam, bir şadırvan, bir su yolu ve buna benzer bir su yapısından bahsedilmektedir.

3. OSMANLI SU KÜLTÜRÜ

"Su" sözcüğü, Türkçe bir kelimedir. Arapça'da suya "mâ" Farsça'da "âb" denir. Suyun kaynağı, Türkçe'de "pınar" veya "göze", Arapça'da "menba", Farsça'da ise "çeşme"dir. "Ayn" ve "çeşm" kelimeleri aynı zamanda "göz" manasına geldiğinden Türklerde "pınar" yerine "göze" de denilmektedir.

Türk-İslam kültüründe "su" edebî bir hal almış; şiirlere, deyimlere ve atasözlerine konu olmuştur. Nitekim Fuzulî'nin "su kasidesi" bunların en bilinenidir. Şiirde su ile Hz. Peygamber (sav) arasında benzerlikler kurulmuştur. Su rahmettir; peygamber de rahmettir. Kâinat onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Suya o kadar önem verilmiştir ki ilimde derinleşen kişilere eski Türkçe'de "mütebahhir" denilmiştir (Yeniterzi, 2010: 125-126, 138).

Su hakkında “miyâhiye” denen edebî bir tür ortaya çıkmıştır. Bunun en güzel örneklerinden birisi “Bursa Suları’nı” beyitler halinde anlatan Hasib Efendi’nin miyâhiyesidir. O, her bir beyitte Bursa’nın vakıf sularını özellikleriyle anlatmıştır (1314:2 vd.). “*Su gibi ezberledim*” ifadesi de ona verilen bir değer göstergesidir. Hele “*su gibi aziz ol*” duası, suya karşı muhabbetin ve hürmetin zirve noktasıdır. Su, civanmertliğin ve âlîcenaplığın da bir simgesidir; bunu Mevlana’nın “*Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol*” öğüdü teyit etmektedir.

Osmanlı kültürel hayatında suların ulaştığı mekânların ayrı bir önemi vardır: Su almak için gidilen çeşmeler; toplumsal kaynaşmanın ve dertleşmenin açık bir mekânı; sevgililerin birbirlerini gördükleri veya ilk defa karşılaştıkları yerlerdi. Diğer bir ifâdeyle çeşmeler, bir nevi kamusal haberleşme merkeziydi.

4. OSMANLI VAKIF SULARI

Herhangi bir su, suyoluyla beraber vakfedildiğinde “vakıf su” adını alır. Bunlar, Osmanlı vakıf hukuku bakımından sahih/gerçek vakıflardır. Vakıflar, sözü edilen sulardan ya bizatîhi yararlanır ya da kiraya vermek sûretiyle gelir sağlardı. Hâsıl olan ücret, hayır müesseselerine sarf edilirdi. Yani vakıf sular ve yapıları, hem bir “müessesât-ı hayriye/hayır kurumu” hem de “müstegallât-ı vakfiye/vakıf geliri”dir (Eren, 1986: 199).

Anadolu’da suyla ilgili vakıflar, Osmanlı’dan önce kurulmuştur. Selçuklu dönemi vakfiyelerinin çoğunluğu günümüze ulaşmadığından, ulaşanların da orijinal nüshalar olup olmadığı hususunda tereddüt olması hasebiyle, Selçuklu su yapılarını tam olarak ortaya koymak oldukça zordur (Öztürk, 2010: 351; Özge, 1997: 21).

Anadolu’da kurulan su yapılarının en eski örnekleri şunlardır: Beyşehir yolu üzerindeki 1204 tarihli Kızılören Kervansarayı’nın cephesindeki çeşme; Tokat’ın Pazar ilçesindeki 1239 tarihli Hatun Hanı cephesindeki çeşme ve 1271 tarihli Sivas Gök Medrese’nin cephesindeki çeşme (Öztürk-Çam, 2010: 350-351).

Konya’da Anadolu Selçukluları zamanında binâ edilen su yapıları Cumhuriyet dönemine kadar kullanılmıştır. O dönemde özellikle kuyulardan su çekilmiştir. Kadı İzzüddin’in 1252 tarihinde düzenlemiş olduğu vakfiyeye göre o, Konya’da kendi adıyla inşâ ettirdiği külliyyeye Kestel Ormanları’ndan su getirtmiş; ondan gelir elde etmiş ve külliyyenin ihtiyaçlarına sarf etmiştir (Bayram, 2010: 107).

Osmanlı Devletinden önce Bizans’ın hükmettiği Anadolu’da ve diğer yerlerde su sistemleri vardı. Hatta bu tarihten önce Roma dönemi su yapıları oldukça muazzam bir yekûn teşkil ediyordu. İstanbul’da ise Roma impa-

ratorları Kağıthane ve Alibeyköy dereleri başlarında suları toplayıp şehre dağıtmışlardı. Bizans devrinde kurulan bu düzen tahrip edilmiştir. Bizans, akan su yerine daha çok duran suyu tercih etmiş; dolayısıyla sarnıçlar yaptırmış, kuyular açtırmıştır. Buna mukabil, Osmanlılar “akan su temizdir” ilkesinden hareketle daha çok akan suyu kullanmıştır. Onun Bizans’tan farklı yaptığı bir başka şey de, su dağıtım işini vakıflar aracılığıyla gerçekleştirmiş olmasıdır (Doğan, 2012: 24-26; Öztürk, 2010: 212-217; Tanışık, 1943: Giriş 6; Çeçen, 1992: 65).

Bizans’ta sarnıçlar, genelde yeraltına yapılır; mekân olarak da özellikle kilise yapıları tercih edilirdi; zira öncelikle kamusal alanın su ihtiyacı karşılanırdı. Umumiyetle askerî birliklerin su ihtiyacını gideren açık sarnıçlar da vardı. İstanbul’daki en meşhur Bizans sarnıcı, üç yüz otuz altı sütunlu “Yerebatan Sarnıcı”dır (Nirven, 1953: 56-59).

Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren vakıf su yapıları oluşmaya başlamıştı. Orhan Gazi, Bursa’yı fethettikten sonra, dışarıdan künklerle şehre su getirmişti (İstanbul Su Külliyesi, 2000b: 14). Aynı şekilde Edirne’nin fethinden sonra burada birçok su yapısı binâ edilmişti. İstanbul’un fethiyle Fatih, Bizans dönemi suyollarını onararak Halkalı Suları’nu oluşturmuştu. Bu sular dört yüz otuz beş vakıf çeşmesine su vermekteydi (Şahin, 2010: 12-19; Çeçen, 1992: 166; Çeçen, 1988: 32; Nirven, 1953: 68-76, 91). Fatih bundan başka Büyük Çamlıca’dan Kısıklı ve Bulgurlu’ya kadar su getirmişti (Nirven, 1953: 122).

Fatih’ten sonra Halkalı Suları’na II. Bayezid ilâvelerde bulunmuştur (Şahin, 2010: 35). Onun şehir dışından getirmiş olduğu su, Karagümrük Meydanı’ndaki su terazisine ulaştıktan sonra dört kola ayrılmıştır (Gök, 2010: 41). II. Bayezid’in oğlu Selim de buna ek suyolları binâ ettirmiştir. Halkalı Suları’na 17. yüzyıl ikinci yarısına kadar birçok vakıf suyolu katılmıştır ki bunların sayısı on beş kadardır; suyolunun uzunluğu da 120 km’yi bulmuştur (Martal, 1988: 1591). Sözü edilen padişahlar İstanbul’dan başka Osmanlı topraklarının birçok noktasında vakıf su yapıları inşâ ettirmişlerdir. Mesela, Sultan Selim, Konya’ya Dutlu Pınarı’ndan su getirtmiş ve on bir çeşme yaptırmıştır (Özkafa, 2010: 329; Öztürk-Çam, 2010: 358-371).

Kanunî döneminde başta İstanbul olmak üzere, birçok yerde büyük vakıf su yapıları ihdâs edilmiştir. Nitekim, İstanbul’da Roma eseri Kırkçeşme Suyolları zamanla bozulmuştur. Bu sebeple Kanunî, İstanbul’da su ihtiyacının artmasıyla, 1554’te Mimar Sinan’a Kırkçeşme’nin yeniden yapımı için emir vermiştir. 1563’te tamamlanan Kırkçeşme Suyolları üzerinde otuz üç su kemeri binâ ettirilmiştir. Kanunî’nin vakfı suyolundan beslenen yüz otuz beş çeşme vardır. Sonradan yapılan çeşmelerle, sayı beş yüz seksene çıkmıştır. Suyun nihayete erdiği yer, Topkapı Sarayı’dır. Daha sonra diğer padi-

şahlar da çeşitli yerlerden getirdikleri sularla buna katkı sağlamışlardır. Kırkçeşme Suları'nın başlangıcından Eğrikapı Maksemi'ne kadar toplam uzunluğu 55.3 km'dir (Gök, 2010: 40-44; Çeçen, 1998: 149, 179). Peçevî, Kırkçeşme Suları'nın maliyetinin 50.780.000 akçeye ulaştığını, neredeyse Süleymaniye Camii'nin yapım masrafına denk geldiğini belirtmektedir (Peçevi, 1999: 405).

Kanunî, Kağthane Suları'nın sağlıklı bir şekilde şehre hizmet verebilmesi için bir kasaba ve beş köyün gelirini vakfetmiştir (Ateş, 1987: 5; VGMA, 1388: 13b vd.). O devrin yapılan suyollarından bir tanesi de hem Şehzâde hem Süleymaniye Külliyesi'ne su veren 1557'de Mimar Sinan'a inşâ ettirilen Süleymaniye Suyolları'dır.⁴ Ayrıca Kanunî, seferler sırasında geçiş güzergâhlarını imar etmiş, şenlendirmiş ve su getirtmiştir. Nitekim İran seferi dönüşünde Halep'te kışlarken suyollarını temizletmiş; burada yirmi yedi çeşme yaptırmıştır. Haremeyn'de hacılara hizmet verebilmek amacıyla dört kaynağı birleştirerek Arafat Dağı'na su bağlatmıştır (Kahraman, 2011: 121, 402-403). O, Kudüs bölgesine su getirtmiş; Beytullahim'den Harem-i Şerif'e gelinceye kadar, üç-dört köyün ne kadar su alacağı varsa hükme bağlamıştır. Bu dönemde Kudüs'te (1536-1537) altı çeşme yaptırılmıştır. Yine o, Diyarbakır'a otuz kemer üzerinden su ulaştırmış ve sur içinden kente dağıtmıştır. Diyarbakır Suları'nın birçoğu bu şekilde vakıftır (Vakıf Medeniyeti, 2008: 125-127, 130).

İstanbul'un Halkalı ve Kırkçeşme'den sonra önemli bir suyolu da Taksim Suyolları'dır. I. Mahmut tarafından binâ ettirilen ve 1731 yılında tamamlanan suyolu 23 km uzunluğundadır. Suların mahallelere dağıtımı Taksim'deki Maksem'den yapılmıştır. Buradan Fındıklı, Kasımpaşa, Galata, Beyoğlu ve Tophane semtlerine su verilmiştir (Nirven, 1954: 181; Çeçen, 1992: 166). I. Mahmut kaydedilen semtlerde birçok çeşme yaptırarak vakfetmiştir. İstanbul'un en yüksek duvarlı çeşmesi Tophane, bunlardan biridir. (Vakıf Medeniyeti, 2008: 343).

İstanbul'da Anadolu yakasının en önemi suyolu; sularını, Çamlıca ve Kuzguncuk derelerinden alan Üsküdar Suyolları'dır (Tabakoğlu, 2008: 46; Tanışık, 1943: Giriş 9; Çeçen, 1992: 166). Bunlar; Mihrimah Sultan Suyu, Nurbanu Sultan'ın 990/1582 inşâ ettirdiği Afik Vâlide Suyu, Hüdayî Dergâhı Suyu, Mahpeyker Kösem Sultan'ın Çinili Suyu, Nevşehirli İbrahim Paşa Suyu, III. Selim'in Harem İskelesi'ndeki Suyu, Cevri Usta Suyu ve birçok irili ufaklı vakıf sularıdır (Nazım, 1341: 31-34).

19. yüzyıl ikinci yarısında, vakıf sisteminde merkezleşmenin etkisiyle su hizmetleri, artık devlet tarafından kontrol altına alınmış; ihtiyaçlar da

⁴ Süleymaniye suyolu haritası 2.572 cm uzunluğunda 30 cm genişliğindedir (Şahin, 2010: 18).

devlet eliyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu cümleden, 20. yüzyıl başlarında İstanbul sularının önemli bir kısmını oluşturan Hamidiye ve Kayışdağı Suları (1902-1904) devreye girmiştir. Hamidiye Suyolları'ndan yüz yirmi altı çeşme su almıştır. 1930'lu yıllarda bu sular hem devlet dairelerinden, hem de sokak çeşmelerinden akmaya devam etmiştir (Hamidiye, 2006: 58-59, 79).

Padişahlardan başka, aileleri de suyolları, çeşmeler ve sebiller binâ ettirerek vakfetmişlerdir. Mesela, III. Ahmet'in vâlidesi Gülnûş Emetullah Sultan (v. 1127/1715), Üsküdar'daki külliyesinin su ihtiyacını karşılayabilmek için Valide Bağı ve Koşuyolu civarındaki suyu toplatmak suretiyle İnadiye Tekkesi'nin karşısındaki maslağa ulaştırmıştır. "Sultan Suyu" adı verilen bu su, külliyenin ihtiyacını karşılamakla kalmamış, çevredeki diğer eserlere de su vermiştir. Bundan başka o, Galata Senti'nde iki çeşme, hac yollarında kuyu, Mekke'de bir suyolu inşâ ettirmiştir (Güler, 2009: 4, 36-37, 46).

Vâlide Turhan Sultan, Eminönü'nde türbesinin yakınında bir sebil ve çeşme yaptırmıştır. Sebilden üç ay süren sıcak yaz aylarında soğuk su dağıtılması için yıllık 20.000 akçe tahsis etmiştir. Ayrıca o, hac ibadetini yerine getiren Müslümanların suyu için 7.800 riyâlî kuruş vakfetmiştir. Vakfiye şartları gereğince 7.500 kuruştan altmış beş deve hacılara su dağıtmak üzere kiralanacaktır (Arslantürk, 2002: 21, 107-108; 57a-58a).

Vâlide Sultanların yanı sıra devlet erkânı da İstanbul ve taşrada birçok suyolu yaptırmıştır. Örneğin Fatih'in vezirlerinden Mahmut Paşa, İstanbul'da suyolu binâ ettirenlerden biridir (Nirven, 1953: 77-86). Lütü Paşa, 950/1544 Tire'de ve Bayındır'da kurmuş olduğu suyolları ile birçok çeşme han ve hamama su akıtmıştır (Vakıf Medeniyeti, 2008: 340). Mimar Sinan, Kayseri Sancağı'na bağlı Ağırnas'ta iki çeşme ve İstanbul'da iki çeşme, bir suyolu ve Vize'de bir çeşme tesis ederek vakfetmiştir (Ateş, 1990: 11, 80, 91).

Köprülü Mehmet Paşa, elimizdeki mevcut suyolu haritasına göre, kaynağı sur dışında bulunan suyolunu Edinekapı'dan geçirerek kendi medresesine kadar ulaştırmıştır (KK, Haritalar: 2441). Ayrıca, Vezirköprü'de ve Turhal'da suyolları, çeşmeler inşâ ettirmiş ve vakfetmiştir (KK, Vakfiyeler, 3/2446:13b, 47a; KK, Ekler, 11:11; TKGMA, Vakf-ı Cedid, 81: 87b-88a). Köprülü'nün oğlu sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın İzmir'de binâ ettirdiği suyolları 20. yüzyıl başlarına kadar İzmir'in büyük oranda su ihtiyacını karşılamıştır. Zikredilen vakıf sular, künklerle sekiz farklı mahalleye ulaştırılmıştır. Suların genellikle şahıslara ait evlerin duvarlarındaki çeşmelerde, meydan çeşmelerinde ve hâne çeşmelerinde akıtıldığı görülmektedir (KK, Vakfiyeler, 4/2447: 17a-19b). Buna ilaveten o, 1089/1678 tarihli vakfiyesi ile Belgrad'da on beş çeşme, yedi su terazisi ve iki şadırvan yaptırmıştır (KK, Vakfiyeler, 4/2447: 3b-5b).

Sekbanbaşı Mustafa Ağa 1088/1677 tarihli vakfiyesine göre İstanbul'da iki çeşme ve bir şadırvan inşa ettirmiştir (VGMA, 734:145-146). Çorlulu Ali Paşa 1121/1709 tarihli vakfiyesi ile İstanbul'da birçok çeşme ve hamam ve Çorlu'da iki çeşme vakfetmiştir (VGMA, 1501: 17.23 vd.). Babüssaade Ağası Abdullah Ağa bin Abdülmennan, 1120/1708 tarihli vakfiyeye göre Bursa'da "avlucak" adı verilen suyu Mihaliç/Karacabey'deki mahallere akıtmıştır (Vakıf Medeniyeti, 2008: 336).

Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul'da büyük bir suyolu vardır (Şahin, 2010: 13) Osmanlı Devletinde padişahlar haricinde nadiren, başkaları, suları şehir dışında alıp ta şehrin içine kadar getirmiştir. İşte, sözü edilen İbrahim Paşa bunlardan biridir (Gök, 2010: 48). Yine sadrazamlardan Köprülüzâde Numan Paşa, Kandıye'de muhafızlık yaptığı sırada şehrin su ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla suyolu tesis etmiştir (BOA, C.EV.16885). Bunun oğlu Hafız Ahmet Paşa aynı yerde şiddetli ihtiyaç sebebiyle bir sebilhane yaptırmış ve vakfetmiştir (KK, Vakfiyeler, 8/2451: 4a-5a).

Hotin mutasarrıfı Süleyman Paşa; Gönen, Edirne ve Üsküdar'da sularla ilgili birçok yapıyı tamir ettirmiş, babasının Hotin'de kurmuş olduğu suyolu ve çeşmeleri de elden geçirmiştir. İlmiye sınıfından da birçok kişi vakıf sular kurmuştur. Kısa bir süre şeyhülislamlık yapan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi bahse konu olanlardan biridir. Onun 1654 tarihli vakfiyesi, sularla ilgilidir ki şeyhülislamın görevine izafeten buna "müftü suyu" denilmiştir. O, Bursa'nın farklı mahallerinde kırk çeşme, üç maksem, dört şadırvan, dört hamam ve üç havuz yaptırmış; elli civarında çeşmeyi de onarmıştır. Bir de Safranbolu'da suyolları ve çeşmeler inşa ettirerek vakfetmiştir (Vakıf Medeniyeti, 2008: 136).

Büyük devlet adamları ve onların aileleri dışında, taşrada en küçük yerleşim yerinden en büyüğüne kadar halktan birçok kimse sayısız su yapısı binâ etmiştir. Bunların birçoğunun vakfiyesi olmasına mukabil⁵, bir kısmının vakfiyesi düzenlenmemiştir. Anadolu'da ve Balkanlarda böylece sayısız "vakıf/hayrat" çeşmeler mevcuttur.

Erzurum'da Murat Ağa, çeşme ve suyollarının tamirine 4.200 akçe vakfetmiş; Sinan Paşa da aynı yerde üç çeşme inşa ettirmiş, tamire yönelik vakıf gelirlerinden tahsisatta bulunmuştur (Keleş, 2006: 62-63). Mehmet Ağa 1134/1721'de kuruluşunu gerçekleştirdiği vakıf ile Erzurum'un suyunu adeta tek başına karşılamış; şehrin tümüne yayılmış elli çeşme yaptırmış ve çeşmelerin her birine de bir namazgâh binâ ettirmiştir (Öztürk N., 2010: 352).

⁵ Hâciye Ayşe Hatun, 1189/1775 tarihli vakfiyesine göre İstanbul Çiftalan Köyü'nde depolu bir çeşme yaptırmış; onun bakımı ve tamirini için de bir suyolcu görevlendirmiştir (VGMA, 1652: 7.33).

1189/1775 tarihli vakfiyeye göre Ahmet Efendi, İzmir’de iki mevkiye su getirtmiştir. Çeşitli sebeplerle suyu kesilmiş çeşmelerin yeniden canlandırılması adına Baradoğlu Mirgâs Gümüşhacıköy’de 1277/1860-1861 tarihli vakfını kurmuştur (Öztürk-Çam, 2010: 352). İskilip’te Hacı Ali Ağa on çeşme yaptırmış ve bunlara gelir getirici mülk olarak han ve dükkânlar vakfetmiş; bakımları ve onarımları için bir su yolcu görevlendirmiştir (Vakıf Medeniyeti, 2008: 138).

Ahmet bin Abdullah, 1253/1837 tarihli vakfiyesi ile Aydın’ın Orta Mahallesi’ndeki çeşmesine yaz aylarında doksan gün süre ile yarım denk⁶ kar getirerek suyun soğutulmasını sağlamıştır (Vakıf Medeniyeti, 2006: 269; Öztürk-Çam, 2010: 352). Aynı şehirde su vakfı kuran bir başka kişi Mahmudzâde Ali Ağa’dır. O, Atça’da doksan gün boyunca her gün bir yük kar taşıtarak, yarısını dedesinin aynı yerde yaptırdığı cami önündeki sebilhane-ye koydurtmuş; yarısını da kendi evine bırakarak cemaatin soğuk su içmesini sağlamıştır (Vakıf Medeniyeti, 2006: 276). Hacı Bali, Tire’de yüz yirmi çeşme ve beş sebil vakfetmiştir. Yazın sebillerdeki sular, kar ile soğutulmaktadır (Kahraman, 2011: 185).

5. OSMANLI VAKIF SU YAPILARI

Vakıf su yapılarının birçok çeşidi vardır. Bunlar; suyolları, çeşmeler, şadırvanlar, sebiller, su dolapları, bentler, su köprüleri, maksemeler, maslaklar, su terazileri, sarnıçlar, hamamlar, havuzlar ve buna benzer yapılarıdır.

5.1. Çeşmeler

Çeşmelerin birçok türü vardır: Meydan, duvar, köşebaşı, namazgâh, sebil ve sütun. Çeşmelerin depolusuna Üsküdar Sultan III. Ahmet Çeşmesi; deposuzuna da Üsküdar Vâlide Gülnûş Sultan Çeşmeleri örnek gösterilebilir (Borat, 2007: 73). Vâkıflar, yaptırdıkları çeşmelerin suyollarının tamiri için bir su yolcu görevlendirir ve çeşmelere konulan tasları korumak ve temizlemek üzere “hâfız-ı tas” veya “hâfız-ı maşraba”lar tayin ederlerdi. (VGMA, 1450: 12; VGMA, 1449: 54; VGMA, 1436: 20). Çorlulu Ali Paşa, İstanbul’un farklı mahallerindeki çeşmelerinin her birine “suyolcu” tayin etmiştir (VGMA, 1501: 23 vd.).

Çeşme suları önceleri boşa akarken, sonradan burma lüle takılmak suretiyle suların israfı önlenmiştir (Martal, 1988: 1625-1626). Çeşmelerin birçoğunda kitâbe olmasına karşın, İstanbul’un fethinden önce ve sonra yapılan çeşmelere bir süre kitâbe konmamıştır (Nirven, 1953: 18).

⁶ Denk, hayvana yüklenen yükün yarısı; dirhem in dörtte biridir (Şemseddin Sami, 2009: 621).

5.2. Sebiller

Sebil, sözlükte “yol” anlamına gelir. Mimarîde sebil/sebilhane; yoldan gelip geçenlere, Allah rızası için, karşılıksız su dağıtmak amacıyla inşâ edilen yapılara denir (Şemseddin Sami, 2009: 706; Pakalın, 1983-III: 135). Sebiller, müstakil yapılabildikleri gibi, bir yapının parçası olarak da binâ edilmişlerdir (Nirven, 1953: 19). Sebillerde hem suyuyla gelen sular, hem de kaynak sular dağıtılmıştır (Demirkol-Gök, 2010: 76).

Bundan başka, mübarek gün ve gecelerde çeşitli şerbetler buralardan halka ikram edilmekteydi. Nitekim Valide Turhan Sultan Sebili’nde Ramazan gecelerinde Atina balı alınarak şerbet haline getirilip halka dağıtılmaktaydı. Vâkıfe, fiyatı ne olursa olsun bahsedilen uygulamadan vazgeçilmesini istemektedir (Arslantürk, 2002: 108, 57b-58a). Bazı vâkıflar sebillerindeki suları soğutmak maksadıyla kar getirtmenin ötesinde buzhâneler yaptırılmışlardır (Öztürk-Çam, 2010: 353; Sak, 2011: 1474).

5.3. Şadırvanlar

Şadırvan, yüksek bir havuzun içinde fiskiye ile akan suyun musluklara dağıtıldığı yerdir (Şemseddin Sami, 2009: 762; Pakalın, 1983-III: 303). Ne var ki, şadırvan, Osmanlı’da ve günümüzde daha çok cami avlularındaki yapılara denmiştir. Cami içerisini de şadırvanlar yapılmıştır; bunun sebebi, hem abdesti bozulanların abdest almalarına olanak sağlamak, hem de cemaatin su içmelerini temin etmektir (Nirven, 1953: 19).

5.4. Su Dolapları

Su dolapları zeminde veya onun altında kalan suları daha yukarılara çıkarmak için inşâ edilmiştir. Çoğunluğu ahşaptan yapılan dolaplar, nehir sularını yukarıdaki kanallara yükseltirler; bir dönüşlerinde 100-500 lt arasında su taşırlar ve bunu yaparken oldukça yüksek ses çıkarırlardı (Boran, 2010: 505).

Hama’daki vakıf eserlere gitmek üzere dolaplardan kemerlere sular akıtlırdı. Sulamada da dolaplardan istifade edilirdi. Nureddin Zengî Külliyesi de suyunu dolaplardan almıştır. Aynı şekilde Hatay’daki vakıf kurumlarına Asi Nehri üzerindeki dolaplardan su verilmiştir (Boran, 2010: 507-509, 513).

Topkapı Sarayı’nda da hayvan gücüyle çalıştırılan bir sudolabı vardı. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra müze haline getirilen sarayda, bahsedilen dolaptan at yardımıyla su çekilmeye devam edilmiştir. Sonraları dolabın yerine su motoru konmuş; 1979’dan itibaren de şehir şebeke suyunun kullanımıyla, dolap atıl hale gelmiştir (Tezcan, 1992: 181-182).

5.5. Suyolları

Yerleşim birimlerinin su ihtiyacını karşılamak üzere, kurulan su taşıma sistemlerine su yolu denir. Suyun kaynağından ulaştığı yere kadar su yolu devam eder. Bunların üzerlerine, aşağıda bahsedildiği üzere çeşitli su yapı-

ları; bentler, su kemerleri, maslaklar, maksemler, su terazileri bina edilmiştir (Martal, 1988: 1589).

5.6. Bentler

Bentler, suları tutmak maksadıyla yapılan baraj tipi yapılardır. Osmanlı'dan evvel İstanbul'da bent usulü yapılar yoktu; inşâ edilen en eski bent, Topuz Bendî'dir. Özellikle Belgradköy ile Bahçeköy civarındaki bentlerde biriktirilen sular Kırkçeşme ve Taksim Suyolları'na aktarılarak şehre ulaştırılmıştır (Ata, 2000: 143-146).

5.7. Maksemler

Maksemler, mermerden yapılan ana su dağıtım şebekeleridir. Taksim/maksem denilen yerlerde sular küçük kollara verilirdi. Şehir dışı dağıtım merkezlerine "maslak" derken, şehir içi dağıtım şebekelerine "taksim" veya "maksem" denirdi (Pakalın, 1983-II: 413; Gök, 2010: 41).

5.8. Maslaklar

Suyolları üzerinde yer alan ve üç beş lüle suyu bulunan havuzlara maslak denir. (Şemseddin Sami, 2009: 1358). Farklı yerlerden çıkarılan sular, maslakta bir araya getirilir; ardından künklerle dağıtıma sokulurdu (Nirven, 1953: 14). Hamidiye Suları'nda kirlenmeye engel olmak maksadıyla maslakların her birine demir kapı konmuştur (Hamidiye, 2006: 60).

5.9. Su Terazileri

Suyun basıncını ayarlayan yapılardır. Künklerle getirilen sular, bir süre sonra tazyik oluşturmaması için su terazisinde, borularla yukarı çıkarılır ve basıncı ayarlanırdı (İstanbul Su Külliyyatı, 2000c: Giriş 21; Şemseddin Sami, 2009: 836). Basıncın etkisiyle, boruların patlamaması için, sular farklı kollara verilirdi (Gök, 2010: 41). Yani su terazileri, tam bir pompa vazifesi görürler (Nirven, 1953: 16-17) ve akan suyun debisini ölçerlerdi. Su terazilerinin boy-ları, en az üç metreden on beş metreye kadar çıkabilmekteydi. Saraçha-ne'deki Şehzade Camii'nde yer alan su terazisi, kesme taştan yapılmıştır (Borat, 2007: 72). Nuruosmaniye Suyolları üzerinde küfeki taşından bir su terazisi binâ edilmiştir (Öngül, 1994: 137). 19. yüzyıl ikinci yarısında su terazileri bırakılmış; pompa sistemine geçilmiştir.

5.10. Sarnıçlar

Kelimenin Arapça aslı "sahrinc"dir. Sarnıçlar yağmur ve kar sularını depolamaya yarayan yeraltı su havuzlarıdır (Şemseddin Sami, 2009: 804). Daha çok Roma ve Bizans kalıntısıdır; üstleri açık ve kapalı inşâ edilmişlerdir. Öte yandan Osmanlı Devletinde daha çok akan suyu depolamak amacıyla üstü kapalı sarnıçlar yaptırılmıştır. Süleymaniye Camii avlusunda, Dârülkurrâ ve tabhânenin altında bir sarnıç vardır. Kullanımdan artan sular özellikle kışın sarnıçlarda depolanmış, yazın da tüketilmiştir (Aykutlu, 2014:

87-88, 114-115, 126). Çünkü yazın sıcaklığın ziyadeleşmesiyle su buharlaşmakta ve azalmaktadır.

Fatih Camii avlusunda Bizans'tan kalma bir sarnıç vardır (Kunter-Ülgen, 1939: 16). İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde sarnıçlara rastlanır. Konya ve Akşehir'deki sarnıçların korunması ve işletilmesi vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır (Erdoğan, 2010: 229-234).

5.11. Hamamlar

Osmanlı Devletinde ilk hamam 1336'da Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştır. Fatih fetihten sonra İstanbul'u hamamlarla donatmıştır. Bunların ilki "İrgat Hamamı"dır. Evliya Çelebi, İstanbul içinde yüz elli hamamdan bahseder. Hamamlar genelde çiftedir; yani erkek ve kadın girişleri ayrıdır. Büyük devlet adamlarının evlerindeki hamamlar da hesaba katılırsa İstanbul'daki hamam sayısında büyük bir rakama ulaşılır (Nirven, 1953: 19-20).

İstanbul'dan başka, şehirlerdeki vakıf külliye yapıları içerisinde mutlaka hamam olurdu (VGMA, 1896: 15; Müderrisoğlu, 1995: 90-91; Denktaş, 1997: 201-202). 1610 yılında bir İngiliz seyyah Osmanlı'yı tasvir ederken şu ifadeleri kullanmıştır: "*Onların hamamları, camilerinden sonra en mükemmel binalarıdır*" (Aybet, 2003: 364). Hamamlara verilen sular da hamamın büyüklüğüne göre farklılık göstermekteydi. Hacı Beşir Ağa, 1158/1745 tarihli vakfiyesine göre İstanbul'daki hamamına dört masura su bağlamıştı (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 682: 6a.) Hamamlar 19. yüzyılda yakıt kaynaklarının darlığı sebebiyle ısıtılamamışlardır. Bu sebeple yavaş yavaş terk edilmeye başlanmışlardır (Gök, 2010: 58).

Hamamlar vâkıflar tarafından ekseriya gelir getirici mülk olarak vakfediliyorlardı. Fakat insanların ücret ödemediği yıkandıkları hamamlar da vardı. I. Murad (1362-1389) Hamam'ı böyleydi ve Osmanlı Devletinin son dönemine kadar ücretsiz hizmet vermiştir (Yediyıldız, 2003: 244).

5.12. Havuzlar

Osmanlı Devletinde havuzlar su ihtiyacına matuf veya dekoratif amaçlı yapılmaktaydı. Dekoratif yapılan fiskiyeli havuzlara, selsebil de denilmektedir (VGMA, 1450: 5). Aslında bu tabir Arapça'da tatlı ve içimi kolay sular için kullanılmaktadır (Pakalın, 1983-III: 162; VGMA, 1450:5).

Odalar ve bahçeler içindeki fiskiyeli havuzlar vakıflar eliyle yapılmıştır. Mesela, Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi'nde fiskiyeli bir havuz vardır (Nemlioğlu, 2010: 307; Rifat Osman, 1999: 72-73). Süleymaniye Dârüşşifası'nın hem girişinde hem de ikinci avlunun ve imâretin ortasında fiskiyeli birer havuz bulunmaktadır. Süleymaniye Külliyesi'ndeki tabhânenin ortasındaki havuz, çıkardığı su sesiyle misafirlerinin yorgunluğunu alıyordu (Aykutlu, 2014: 105 vd.).

5.13. Su Kemerleri

Su kemerleri, suyun seviyesini kaybetmeden ilerlemesi için iki yüksek nokta arasındaki birleşimi sağlamaktadır. İstanbul'da Fatih tarafından ilk, Bizans'tan kalma Mazul ve Valens (Bozdoğan) kemerleri tamir edilmiştir. Zikredilen iki kemerden başka Halkalı Suyolları üzerinde Kara Kemer ve Ali Paşa Kemerleri vardır (http://veyseleroglu.com.tr/belge/su_meselesi.pdf Erişim Tarihi :27/02/2015).

Kırkçeşme Suyolları üzerindeki Uzun Kemer, Bizans kalıntıları kullanılarak Mimar Sinan'a yeniden yaptırılmıştır. Mağlova Kemerleri, 1563 yılında sel felaketi nedeniyle yıkılmış; yine Sinan tarafından binâ edilmiştir. Bu kemer, Selimiye ve Süleymaniye kadar bir sanat abidesidir. Kırkçeşme Suyolları üzerinde böylece toplamda otuz üç kemer vardır (Çeçen 1998: 107 vd.). Bahçeköy Su Kemerleri, I. Mahmut'un eseridir (1731) (Vakıf Medeniyeti, 2008: 359). İstanbul dışında büyük şehirlerinin birçoğunda su kemerleriyle karşılaşmaktadır. Nitekim Mustafa Paşa tarafından Gora Dağı'ndaki suları Üsküp'e taşıyabilmek amacıyla 3,8 km uzunluğunda inşâ edilmiştir (İbrahimgil, 2012: 167).

6. VAKIF SULARDAKİ GÖREVLİLER

6.1. Suyolu Nâzırı

Suyun kaynağından aktığı yere kadarki tüm işlerden sorumlu kişidir. Bunların görevi saray sularını ve vakıf sularını korumak, bakımını yapmak ve onarmaktır (Martal, 1988: 1625).

6.2. Sebilci

Hayrât olarak kurulan sebillerde su dağıtan şahıslara sebilci denir. Bundan başka, Allah rızası için sokaklarda gezerek su dağıtan kişilere de bu isim verilmiştir (Şemseddin Sami, 2009: 706; Pakalın, 1983-III: 135). Vâkıflar tarafından sebilhânelerde mutlaka sebilciler görevlendirildi; vazifeli sayısı sebilhanenin büyüklüğüne göre değişmekteydi.

6.3. Saka

Saka, kelimesi Arapça "sakkâ"dan galattır. Manası, su ihtiyacını temin eden, su dağıtandır (Pakalın, 1983-III: 96). Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan önce, yeniçeri sakaları olduğu gibi sarayın da sakaları vardı. Çeşmelerden su alma hakkını elinde bulundurma anlamındaki "saka gedikleri", Hamidiye ve Terkos Sularının evlere ulaşmasıyla önemini yitirmeye başlamıştır (Demirkol-Gök, 2010: 72; Basiretçi Ali Efendi, 2010: 56).

6.4. Bölükbaşı

İşçi gruplarının lideri anlamında her bölgenin bir serbölükü vardır (Pakalın, 1983-I: 242). Suyolcular, serbölüklerin emri altında çalışırdı (İstanbul Su Külliyyatı 2000b:16). Büyük suyollarına bakanlara "bölükbaşı" küçük

suyollarına bakanlara da “usta” denirdi. Bunların emrinde birçok kalfa ve çırak görev yapardı (Nirven, 1953: 22).

6.5. Suyolcu

“Râh-ı âbî” de denen suyolcu, suyollarını tamir eden ve çeşmelere gidecek su miktârını düzenleyen kişidir (Kunter, 1938: 115; KK, Ekler, 10: 23). Suyolculuk görevinin varlığı çok eskilere gitmektedir ki Fatih, on suyolcu görevlendirmiştir (Nirven, 1953: 21). Suyolcularına yardımcı olmak amacıyla görev yapanlara da “halife-i suyolcu” denir (VGMA, 1501: 105). Vâkıflar tarafından atanan suyolcuları, suyolları çevresindeki gayr-i müslim ve müslim halktan olabileceği gibi, dışarıdan da getirilebilirdi (Gök, 2010: 64).

Suyolculuğunun babadan oğula intikal etmesi, 19. yüzyılda ehliyetsizlerin göreve gelmesini netice vermiştir; ayrıca istenmeyen kişilerin görevlerine de son vermek güçleşmiştir (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 91-92). 1255/1840 tarihli karar gereğince suyolcular, iki-üç kuruş aylık almaktaydı. Buna ek olarak imareti olan vakıflarda görev alanlara, vakıflardan günlük fodula ve çorba verilmekteydi. Bir de bayramlarda çalıştıkları vakıflardan, elbise ve şeker alır, Ramazanda ise iftara davet edilirdi (Nazım, 1341: 29-30).

6.6. Dolapçı-Âbkeş

Hayvanlar yardımıyla su çıkaran aletle uğraşan şahıslara dolapçı (Pakalın, 1983-I: 470); kuyudan su çekerek çeşmelere akıtan kimseye de âbkeş denir (Berki: 1). Bu görevlilerden başka vakıf sularında, işçileri kontrol eden kethüdâlar, işlemleri kaydeden kâtipler ve sularla ilgili hükümleri takip eden çavuşlar vazife yapmaktaydılar.

7. VAKIF SULARIN ÇIKARILMASI

Bir vâkıf; suyu, vakıf bir araziden, devlet veya şahsa ait bir yerden çıkarabilir. Suyu çıkaran kişi, arazi sahibine “yer kullanım bedelini” ödedikten sonra çıkarılan su yerinin mülkiyetinin kendisine ait olduğuna dair kadıdan bir belge alırdı. Yani eski toprak sahibinin çıkarılan suyu engelleme gibi bir yetkisi kalmazdı (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 27; Öngül, 1994: 137).

Çıkarılan su, ihtiyacı olan vakıf esere tek başına ulaştırılabileceği gibi, mevcut büyük suyoluna da katılabilirdi. Böyle bir durumda suyolu sahibi, vakfa bir bedel verirdi, bu ya tek bir taksitte ya da yıllık kira (mukataa) biçiminde ödenirdi. Bunlarla ilgili keşif belgeleri düzenlenirdi. Suyoluna katılım için belirlenen “hakk-ı mecrâ/suyolu kullanım bedeli” de belgede açıklanırdı (Nazım, 1341: 30-31; İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 27). Nitekim, 1155/1742 tarihli vakfiyesine göre Safiye Sultan, İstanbul’daki köşkü önünde binâ ettirdiği çeşmeye su getirmek için taşradan çıkarttığı suyu, lağımlarla önce el-Hac Ahmet Suyoluna ilhak etmiş, oradan da Süleymaniye Suyolla-

rına “hakk-ı mecrâ” vermek koşuluyla katmıştır (VGMA, 1449: 58-59). Büyük suyoluna katma bedelini ödeyen kişi, suyun sahibi olur ve onda istediği gibi tasarruf hakkı elde ederdi. 19. yüzyılda bir isâle hattına katılacak suyun en azından yarım masura olması istenmiştir (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 41). Zira, bu yüzyılda evlere verilen su miktarlarının en az yarım masura olması şarttı (KK, Ekler, 9: 116-118).

Kişi, “hakk-ı mecrâ”nın karşılığı bir bedel ödeyebilir ya da belli bir miktarda suyu, suyolunu kullandığı vakfa bırakabilirdi. Belgelerde suyu çıkarmanın adı, suyun çıkarılış yeri, suyun geçiş güzergâhı, suyun mülkiyet durumu ve miktarı belirtilirdi. Suların ana suyoluna katılması için, ilgili vakfın mütevellîsinden bir temessük/senet alınırdı. Zikredilen senetlerle kadiya müracaat ederlerdi. Şahıs bunu vakfetmek istiyorsa yine mahkemeye başvururdu (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 27-34-72).

İstanbul’da suyollarının bir kısmı açık, bir kısmı da demirle ya da mermerle kapatılmıştı. Kaynağından çıkarılan vakıf sular, pişmiş kilden veya topraktan yapılan ve hayli sağlam künklere aktarılmak sûretiyle yerlerine ulaştırılıyordu (Nirven, 1953: 14-17). Künklerin etrafına ip sarılarak basınçlara karşı dayanıklılıkları artırılmıştır. (Borat, 2007: 72)

Sular, daha çok farklı yükseklikteki kemerli su köprüleri ile taşınmaktaydı. 20. yüzyıl başlarında Hamidiye Sularıyla tam kapalı bir sistem kuruldu. Künkler yerine de font borular kullanılmaya başlandı (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 37). Maksemlele suların şehir içine dağıtımını sağlar; çok yüksek bölgelere sular ulaştırılmazdı (İstanbul Su Külliyyatı, 2000b: 38).

8. VAKIF SULARIN İŞLETİLMESİ

Vakıf sularla ilgili yapılan tüm işlemlerde vakıf suyun nereden çıkarıldığı ve şehre nasıl getirildiği belirtilir; kişilere verilecek suyun miktarı zikredilirdi (İstanbul Su Külliyyatı, 2000b: 38). Mahkemelerde sularla ilgili yapılan işlemler sırasında serbölük ve suyolcularla beraber ilgili vakfın mütevellî vekili/kâim-i makâm-ı mütevellîsi ve şahitler hazır bulunurdu. Eğer su mutasarrıfı, çocuk ve âkil bâliğ değilse işlemleri, onların vâsîleri yürütürdü (İstanbul Su Külliyyatı, 2000b: 18-19; Öngül, 1994: 127-146).

Vakıf sularında tasarruf etme yetkisi ancak mahkemeler tarafından verilen hüccetler sayesinde mümkün olabilmektedir ki buna “mülk hücceti” denir (İstanbul Su Külliyyatı, 2000b: 19). Ancak hüccetin alınabilmesi için de ilgili su vakfının mütevellîsinin bir temessük vermesi gerekiyordu (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 20-21).⁷

⁷ Vakıf su defterlerinde bunlarla ilgili onlarca belge vardır. (KK, Ekler 8:16 vd.; 9: 10 vd.).

1837 yılına kadar İstanbul'daki sularla ilgili davalara Haslar (Eyüp) Kadılığı; bu tarihten itibaren de, Evkâf Hazinesi bakmıştır. İstanbul merkezli vakıf sularla ilgili muamelenin, Haslar Kadılığı'ndan başka bir yerde yapılması yasaklanmıştır. Mahkemeler tarafından verilen her türlü belgenin bir nüshası, ilgili vakfın kendi defterine kaydedilmiştir (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 21). Daha sonra, binalara olduğu gibi sulara da, mülkiyet belgesi "Senedât-ı Umûmiye İdaresi"nden "sened-i hakânî"ler verilmiştir (Öztürk-Çam, 2010: 223; İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 21; 2000b: 15, 18).

Hüccetler, divan-ı hümayûn çavuşbaşısına ulaştırılır; i'lâmla başmuhasibe kalemine bildirilir; ardından mâlikine ilmühaber verilir. Aynı şekilde ilmühaberler, su nazırına ve ebniye-i hassa müdürüne bildirilirdi. Sonradan yapılacak işler için, serbölükler ve su yolcuları görevlendirildi. Böylece sularla ilgili işlemler belli bir düzen ve hiyerarşi içerisinde yürütülürdü (İstanbul Su Külliyyatı, 2000b: 14 vd.).

İstanbul'da halktan birine su satışı padişahın iznine bağlıydı. Bu durum gayr-i müslimler için özellikle söz konusudur. Onlara su tasarruf hakkı bir şartla verilmekteydi: Kendi hakkını bir başkasına devretmek istediğinde, devredilen kişi gayr-ı müslimlerden biri olmayacaktı (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 19-20, 64-65).

Askerî zümreden birisine verilen suyun tasarruf hakkı, şahsın vefatı durumunda, doğrudan doğruya devlete dönerdi (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 66). Satış esnasında mutasarrıfın, suya ilgili ortaya çıkacak her türlü tamiratı üstleneceği ifade edilirdi. Nitekim vakıf belgelerinde su mutasarrıflarının payına düşen tamirat bedelinin kaydedildiği görülmektedir (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 66-67; BOA, EV.d. 10042; İ. DH. 652.45379).

Bentlerdeki fazla sular, kamu yararına kullanılabilir. Ancak, bunun için su talep eden kurumdan, bir kira bedeli alınmaktadır. Selâtin vakıflarındaki sularla ilgili son karar ise padişaha aittir (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 45).

Kiraya verilecek vakıf suyunun en az yarım masura olması zorunludur (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 50-52; VGMA, 1449: 59-60). Eğer suyu han ve hamam gibi kurumlardan birisi alırsa, o zaman suyun en az üç masura olması şart koşulurdu. Zira, yazın hararet nedeniyle su azalmaktadır. Şahıslar kiralamış oldukları suları bir başkasına kiraya verebilmektedirler. Vakıftan kiralanan suyun mutasarrıfı vefat eder ve şahsın da mirasçısı yoksa suyun kullanım hakkı vakfa dönerdi. Bundan başka, vefat eden su mutasarrıfının mirasçısı var olduğu halde mirası reddediyorsa yine tasarruf hakkı vakfa iade edilirdi (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 53-69).

15 Receb 1278/16 Ocak 1862 tarihinde çıkarılan bir kanunla Kırkçeşme Suları'nın her bir masurasına 12.000, Taksim ve Halkalı Suları'nın her bir

masurasına 15.000 kuruş kıymet biçilmiştir (Nazım, 1341: 31). Vakıf çeşmelerine evleri uzak kalanlar sakalar vasıtasıyla su edinirlerdi. Bu şekilde sakaların su taşınması, 19. yüzyıl sonlarına kadar devam etti. Her sakanın hangi çeşmeden suyunu alacağı belliydi. İzin belgesi olmadan su alıp satmak yasaktı. Saka gedikleri; alınır, satılır ve babadan oğula geçerdi. Bununla beraber, bir süre sonra sakalar, vakıf çeşmelerini kendi mülkleri gibi kullanmaya başlamış, vakıf hükümlerine aykırı bir şekilde insanların bunlardan su almasını engellemeye çalışmışlardır. Sakalar, kırbalarıyla paralı veya parasız su taşır; suları evlerdeki saka deliklerinden verirlerdi. Parasız, vakıf olarak su taşıyan sakalara “derviş saka” denilmekteydi (Hamidiye, 2006: 37-45).

9. VAKIF SULARIN KORUNMASI

Vakıf suların kaynaklarının olduğu yerlerde ve suyun biriktirildiği bentlerde, iskân yasaklanmıştır (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 86). İskândan başka, suların mecrasında ve bentlerde bahçe yapılmaması, ağaç dikilmemesi ve atıkların dökülmemesi bir kanundu. Buradaki ölçü suyun her iki yakasında mimarî otuzar arşındır⁸ (Demirkol-Gök, 2010: 74; Martal, 1988: 1641).

Suları korumak için, zamanla suyollarının üzeri kapatılmış; su kemerlerinde suların geçtiği yerlere, mazgallar konmuştur (Borat, 2007: 68-74; Vakıf Medeniyeti, 2006: 70). Suyollarına yakın köylerde ırgatların hazır tutulması, zorunlu kılınmıştır. Çünkü suyollarında ve bentlerde oluşabilecek tamirat bahsedilen topluluk aracılığıyla yapılmaktadır. Bunlar, gördükleri hizmet mukabilinde avarız, ispençe gibi bir takım vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu tür köylere “suyolu karyesi/köyü” denilmiştir. Korucuların, muhafızlarının ve suyolcularının işlerini Su Nezâreti, taksim ve kontrol ederdi (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 87-88).

10. VAKIF SULARDA ÖLÇÜ BİRİMLERİ

Osmanlı Devletinde su ölçme işlemi, geniş ve uzun dikdörtgen biçimindeki bir “su sandığı” ile yapılırdı. Sandık, tamamen su ile doldurulduktan sonra, bunun üzerinden, ancak bir saman çöpünü sürükleyecek kadar bir su bırakılır; böylece sandıktaki su miktarı, sabit tutularak çıkan suyun ölçümü yapılırdı (Nirven, 1953: 184).

Ölçümde kullanılan çeşitli birimler vardır: Bir lüleden dakikada 36 lt; bir günde 51,84 m³ su akmaktadır. Bu da sekiz masuraya eşittir. Bir masura dakikada 4,5 litre su demektir. Dört masura bir kamaşa eşittir ki dakikada 20 litre eder. Bunlardan başka “çuvaldız” ve “kamaş” tabiri kullanılır. Bir çu-

⁸ Mimarî arşın, yer ölçüsü olarak kullanılır; 0,758 m'ye karşılık gelir. (Pakalın, 1983-1:88) 30 arşın 22 m'dir.

valdız dakikada 1,125 litredir; bu da iki hilal demektir (VGMA, 1449: 54; Nazım, 1341: 58-59; Ergin, 2000: 129; Borat, 2007: 73; Çeçen, 1998: 137).

11. VAKIF SULARIN YÖNETİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ HALİ

Su Nâzırlığı'nın ilk defa İstanbul fethini müteakip kurulduğu düşünülmektedir. 1564 tarihinde "Su Nâzırı" tabirine rastlanır. Buna mukabil, bahsedilen nâzırın o dönemde görevi öncelikle padişahın su ihtiyacını temin etmektir. Ayrıca sefer esnasında orduların konakladıkları yerlerde, çeşmelerin yapımını üstlenirlerdi; ordu güzergâhında hizmet veren bu çeşme ve suyolları daha sonra hayrât haline getirilirdi. Nitekim, İstanbul fethinden evvel, hem Anadolu hem de Avrupa yakasında, birçok su yapısının inşâ edildiği görülmektedir. Kazlıçeşme Suyolları, Fatih tarafından bu esnada yaptırılmıştır (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 141; Çeçen, 1998: 141; Nirven, 1953: 21-25).

19. yüzyıldan önce vakıf sularında en üst merci, Su Nâzırı iken, 1826'da Evkâf Nezâreti'nin kurulmasıyla Su Nezâreti de Evkâf Nezâreti'ne ilhak edilmiştir (İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 109). 1293/1876'da Su Nezâreti bu sefer Şehremânetine bağlanmışsa da su yapılarının tamir masrafları yine vakıflardan karşılanmıştır. Burası, 1326/1908'de tekrar Evkâf Nezâreti'ne bağlanmış sonra da 1330/1912 tarihli Evkâf Nezâreti Nizâm-nâmesi ile İstanbul'da akan vakıf sularla ilgili "Miyâh-ı Vakfiyye Müdüriyeti" kurulmuştur. 1918'de suların tek bir elde toplanabilmesi adına, Şehremâneti'ne bağlı "Su İdâre-i Umûmiye" kurulması kararlaştırılmıştır (Öztürk, 2010: 212-227; Kahraman, 2006: 17).

Cumhuriyet kurulduktan sonra, 1926'da çıkarılan 831 sayılı "Sular Kanunu" ile su vakıfları ve gelir kaynakları ve bu amaca hizmet eden tüm mal varlıkları, belediye ve köy ihtiyar meclislerine devredilmiştir. Bu da vakıfların gelirlerinin azalmasına ve yürütülen bazı hizmetlerin ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir (Öztürk, 2010: 220; İstanbul Su Külliyyatı, 2000a: 109-110; Şahin, 2010: 19; Güneri, 2006: 71-79; Gök, 2010: 57). Bunun da ötesinde İstanbul'da ve Anadolu'da vakıf yapıların suları, belediyelerce bedel ödenmediğinden kesilir hâle gelmiştir. Hâlbuki sular, vakıfların mülküydü (Güneri, 2006: 71-76). Vakıf sularla ilgili bahsedilen yönetsel anlamdaki değişiklikler, vakıf suları yok olmaktan kurtaramamıştır.

Devlet, ekonomik sıkıntılar sebebiyle vakıf gelirlerine el koymuştur. Gelirlerin kısıtlanmasıyla, vakıf eserlerin tamiratında vakıf bütçeleri yetersiz kalmıştır. Tamirleri yapılabilen vakıf eserlerin bedelleri de devlet tarafından son kuruşuna kadar, vakıflardan temin edilmeye çalışılmıştır. Tamirat bedelinde, vakıf bütçeleri yetersiz kalınca, diğer devlet kurumlarından bütçeleri nispetinde, takviyeler istenmiştir. Aslında bunun nedeni devletin bizatihi

kendisidir; zira vakıfların bütçelerini devlet dilediği gibi kullanmış; vakıf mülklerini istediği şekilde tasarruf etmiştir. Özellikle İstanbul'da su yapılarının tamirata lüzumu, Su Nezâreti, Maliye Nezâreti ve Hassa Mimarbaşılık gibi birçok kurumdan gelen kişilerin oluşturduğu komisyonlar aracılığıyla tespit edilmekteydi (Gök, 2010: 62-63).

Her ne kadar geçmişte İstanbul'da her sokak başında bir çeşme olmak üzere 1.533 çeşme varsa da 19. yüzyıl ikinci yarısında mevcut vakıf sular, artık ihtiyaca cevap veremeyecek hale gelmiştir. Bunun üzerine bir Fransız şirketi tarafından 1868'de "Dersaadet Anonim Su Şirketi/Terkos Su Şirketi" kurulmuştur. Bu şirketin, sular hakkındaki imtiyazı, yetmiş beş yıllıktı. Ayrıca Anadolu yakasında 1888'de "Üsküdar Kadıköy Su Şirketi" tarafından I. Elmalı Barajı inşâ edilmiştir. Her iki şirket de Cumhuriyet kurulduktan sonra satın alınarak, İstanbul Sular İdaresi'ne katılmıştır (İstanbul Su Külliyyatı, 2000b: 14; Şahin, 2010: 18-9, 43-44). Sözü edilen şirketlerin halkı susuz bıraktığı, imtiyaz hükümlerine aykırı olarak devlet dairelerine ücretsiz su vermediği ve yangınlara müdahale etmediği görülmüştür (Akıllı, 2012: 18-20).

Terkos Şirketi'nin bu duyarsız yaklaşımının yanı sıra vakıf su yapılarının içler acısı hali, Basiretçi Ali Efendi'yi harekete geçirmiştir. O, kendi çıkardığı "Basiret" adlı gazetede 1870-78 yılları arası yayınladığı çeşitli dilekçelerinde, çeşmelerin harap olduğunu söylemiş; vakıf mütevellî ve câbîlerinin doyumsuz/paracı insanlar olduklarını, dolayısıyla "susuz vakıf çeşmeler" karşısında hareketsiz kaldıklarını belirtmiştir. Kendisi, Damat İbrahim Paşa Çeşmesi'nin akıtılması için Evkâf Nâzırı'na özellikle ricada bulunmuştur. O, çeşmelerin lülelerinin bozulduğunu, suyolcuların bunları tamir etmediklerini, başlarda on kuruşa yapılabilecek bir işin zaman geçtikçe bin kuruşa ulaştığını ifade etmiştir (2010: 54-55).

İstanbul'da 19. yüzyıl ikinci yarısındaki bir başka problem; halk için yapılan vakıf çeşmelerin başını sakaların tutmuş olmalarıdır. Bunlar, yukarıda anlatıldığı üzere çeşmelerin sularını kesmekte; su alanlara engel olmaktadır. İşte Ali Efendi, İstanbul'da 1.000'den fazla çeşmenin varlığını belirttiikten sonra kitâbelerinde "sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât" olanların sularının, sakalar tarafından gasp edildiğini açıklar. Çeşmelere sularının akıtılması için İstanbul Şehremâneti'nden ricacı olur; hatta 1870'lerde İstanbul'da büyük bir su sıkıntısının baş gösterdiğinden yağmur duasına çıkılması gerektiğini, mektuplarında kaydeder (2010: 56, 134-135).

Ali Emiri Efendi, 18 Teşrinî Evvel 1335/18 Ekim 1919 tarihinde sadârete yazdığı dilekçesinde şu hususlara dikkat çekmiştir: O, Bâb-ı Âlî'den Fatih'e giderken Divanyolu boyunca elli beş çeşme saydığından, bunların sularının akmadığından ve kitâbelerinin toz toprak içerisinde kaldığından bahsetmiştir. Onu hayrete düşüren şey, Evkâf Nezâreti'ne çok yakın Sinan Paşa Sebi-

li'nde, kitâbesindeki ayet ve hadislerin varlığına rağmen, bir damla suyun çeşmeden akıyor olmasıdır.⁹ O, şikâyetine devamlı, Evkâf Nazırı'nın bir çeşmenin suyunu akıtmaktan başka vazifesinin ne olduğunu sormaktadır. Hele Bayezid Camii'nden su almaya çalışanların cami kayyimleri tarafından, suların sadece abdest alanlara ait olduğu söylenerek dövülmelerini, oldukça hazin bir tablo olarak kaydetmektedir (Ali Emiri Efendi: 478-479). Buna benzer Hamidiye Çeşmelerinden su alırken, insanların yaptıkları kavgalar, batılı gazetelerde yayınlanıyordu (Hamidiye, 2006: 76).

Halkalı Suları'nın 20. yüzyıl başlarında günlük kapasitesi 4.860 ton iken, suların en bol olduğu zamanlarda günlük 1.100 tona, yaz aylarında ise 600 tona düşmüştür (Nazım, 1341: 26). Suların birçoğu zamanla harap hale gelmiş; kubbeler, maksemeler ortadan kalkmış; kitâbeler çalınmış ve suyolları üzerine binalar yapılmıştır (Çeçen, 1998: 34). 1943 yılında Atatürk Bulvarı'nın yapılmasıyla, Kırkçeşme Suları, tamamen devreden çıkarılmıştır. Günümüzde, Avrupa yakasında %1'lik oranda Kırkçeşme Suları kullanılmaktadır. Künkleri sökülen Süleymaniye Suyolları, kullanılamaz durumdadır (Tabakoğlu, 2008: 46; Çeçen, 1992: 166; Aykutlu, 2013: 20-21).

Bugün faal suyollarından biri, Taksim Suları'nın kaynağından günde 20.000 m³ su sağlayan Sarıyer Hacı Osman Bayırı'na kadarki 12 km'lik kısımdır. Taksim'e kadarki 13 km'lik kısım ise harap ve kullanılamaz halindedir. Bunların yerine çeşitli binalar ve alışveriş merkezleri yapılmıştır. Maslak korunmuşsa da, suyolları üzerine birçok bina dikilmiştir (Borat, 2007: 70).

İstanbul'da bazı vakıf kaynak suları hâlen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün tasarrufundadır. Sultan Çiftliği'ndeki Nurbanu Sultan Vakfı, "Taşdelen Menba Suyu" ile Beykoz Dereşeki Köyü'ndeki Karakulak Ahmet Ağa Vakfı "Karakulak Menba Suyu" Vakıflar İdaresince işletilmekte, elde edilen gelirler de vakıflara aktarılmaktadır. Birçok vakıf suyuna kaynaklık eden "Hamidiye Menba Suları" ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından işletilmektedir. Bir de Beşiktaş'ta bazı çeşmelerden hâlâ Hamidiye suları akmaktadır. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bazı yerlerde vakfiye şartları gereğince, yaz aylarında soğuk su ve bal şerbeti dağıtılmaktadır. (İl İl Vakıflar, 1986: 33, 40; Cumhuriyetin 50 Yılında: 58; Çeçen, 1992: 167).

⁹ Sebül üzerinde "ve ce'alnâ mine'l-mâ'i külle şey'in hayyün" ile "ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûrâ" ayetleri yer almaktadır. Me'âli: "Biz her canlı şeyi sudan yarattık" Enbiya 21/30; "Rableri onlara tertemiz bir içki içirir" İnsan 76/21. Ayetlerle birlikte zikredilen hadis ise şudur: "Men sekâ kâfiren fe-ke-ennemâ sâme savmen seneten ve men sekâ behimeten fe-ke-ennemâ sâme işrine seneten ve men sekâ şecereten fe-ke-ennemâ sâme erbe'ine seneten ve men sekâ mü'minen fe-ke-ennemâ seb'ine seneten". Bunun manası: "Kim bir inanmayana su içirse bir sene oruç tutmuş gibi olur ve kim bir hayvanı sularsa sanki yirmi sene oruç tutmuş olur ve kim bir ağacı sularsa kırk sene oruç tutmuş kabul edilir ve kim de bir mümine su içirse yetmiş sene oruç edâ etmiş sayılır." (Ali Emiri: 477-78). Hadis diye kaydedilen bu sözlerin hadis kitaplarında kaynağı bulunamamıştır.

Anadolu'da vakıf su yapılarının büyük bir kısmı, 1940 sonrası özel mülkiyete geçirilmiştir. Her ne kadar varlığını sürdüren vakıf çeşmeler varsa da, şimdilerde, büyük çoğunluğu itibariyle kendi hallerine terkedilmişlerdir. Bazıları, hayırsever kimseler tarafından zaman zaman onarılmakta ise de bu durum geçici koruma sağlamakta; bir süre sonra eserler eski hallerine dönmektedir. Kayseri'de Mevlana'nın bizzat şahitlik yaptığı vakfiyenin şartları gereği, uzun süre kullanılmış olan suyolu, bugün haraptır; daha da vahimi suyolu güzergâhına villaların yapılmış olmasıdır (Vakıf Medeniyeti, 2008: 132).

SONUÇ

Osmanlı Devletinde vakıf su yapılarının inşasında inancın, törenin ve beşerî anlayışın bir etkisi olduğu aşikârdır. Zira vakıflar sadece devlet adamları ve zenginler tarafından kurulmamış; kendisine yetecek kadar, çok az mülke sahip olanlar da, kendilerinden sonra isimlerini ebedileştirecek, insanların faydasına hayırlı bir eser inşâ etmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hala bu düşünce devam etmektedir. Beledî hizmetlerin olmadığı köylerde sular, geçmişte ve şimdilerde halk tarafından kurulmuş ve işlettilmiştir. Osmanlı ve günümüz toplumunda herkes vakıf yapma niyeti taşır; kimisi arzusunu devâsâ vakıf binalarıyla ortaya koyar, kimisi mütevazî bir çeşme ile gerçekleştirir. Bu insanî ve imânî yaklaşımdır ki Anadolu'da hiç kimseyi aç ve susuz bırakmaz.

Vakıf su yapıları, büyük bir sanatın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çeşmeler, sebiller, hamamlar, suyolları ve su kemerleri birçok matematiksel hesaplamaların ve sanatsal zevkin ürünüdür. Örneğin; hat sanatı bakımından sülüs, talik ve rika yazılarının en müstesnalarına bu yapılarda rastlanır. Aynı zamanda su eserlerine kazanmış manzûmlar ve mensûrlar, Osmanlı toplum yapısının birçok yönünü aydınlatır. Su yapıları mimarî güzellikle riyle birlikte, sanatsal bakımdan da abidedirler; Özellikle III. Ahmet devrinde itibaren şehirlere ayrı bir görsel görünüm katmışlardır.

Osmanlı Devleti vakıf su yapıları, fevkalâde insanî bir bakışla binâ edilmişlerdir. Öyle ki çeşmelere su içmek için taşlar bırakılmış ve bunları temizleyen sucular görevlendirilmiştir. Sebillerde yazın ısınan suları soğutmak için, uzak yerlerden kar ve buz getirilmiştir. Bu yapı gruplarında, insanların sevincine müştereken, mübarek gün ve gecelerde çeşitli tatlarda soğuk meşrûbât dağıtılmıştır. Ayrıca, çeşmelerde ibadet ihtiyacına yönelik namazgâhlar yaptırılmıştır.

Osmanlı şehirleri ve köyleri sular etrafında kurulmuş ve gelişmiştir. Çeşmeler, sebiller ve şadırvanlar, Osmanlı sosyal hayatının cereyan ettiği yerler olmuştur. Şehirleşmenin en önemli simgesi kabul edilen su yapıları,

bizlere Türklerin yaşam tarzları hakkında birçok veri sunmaktadır. Halk, buralarda toplanmış; dertlerini birbirine açmış; bir diğèrinin durumundan haberdar olmuştur.

Osmanlı Devleti vakıf hukukunda “şart-ı vâkıf nass-ı şâri’ gibidir”. Yani vakıf şartlarının “değıştirilemez” niteliğı vardır. Ne yazık ki, tarihî süreçte hiç de öyle olmamış 19. yüzyıl başlarından itibaren vakıf gelirlerine hem devlet el koymuş; hem de şahıslar tenezzül etmiştir. Dolayısıyla, vakıflar günden güne zayıflamaya başlamış; vakıf hükümlerini icrâ edemez hâle gelmiştir. Böylece vakıf binalar günden güne yıkılmaya ve yok olmaya başlamış; ya devlet hazinesine aktarılmış ya da şahıslara cüz’î bedeller karşılığında satılmıştır. Özellikle, Cumhuriyet kurulduktan sonra gelir getiren vakıf mülklerin mutasarrıflarının her yıl ödediklerinin yirmi katını ödemeleri koşuluyla, kiracısı durumundaki eserlerin mâliki olmaları, vakıf eserlerin tümüyle kaybolmasına zemin hazırlamıştır. Gelir kaynaklarından yoksun bırakılan vakıflar, “istibdâl” cihetiyle mevcut gelirleri, bir başka amaca tahsis edilmiştir. Bu durumdan en fazla etkilenenler vakıf su yapıları olmuştur.

Osmanlı’da insanların en temel ihtiyacı suyun vakıflar aracılığıyla temin edildiğı dikkate alınır, ilk planda özellikle tarihî kentlerde vakıf suyolları tekrar gözden geçirilmelidir. Bunlardan kullanılabileceklerin yolları açılmalı ve çeşmelerinin suları akıtılmalıdır. Zira, küresel ısınmayla birlikte gün geçtikçe, su kaynaklarına olan ihtiyaç ziyadeleşmektedir. Sebillere eskilerde olduğu gibi sular taşınmalı ve özellikle yaz günlerinde sular soğutularak insanlara dağıtılmalıdır. Aynı şekilde buralar, millî ve dinî bayramlarda sevinçlerin paylaşıldığı, şerbetlerin dağıtıldığı toplumsal bir mekâna dönüştürülebilir.

Öte yandan, belediye hizmetinin olmadığı veya yetersiz kaldığı ve il özel idarelerinin ulaşamadığı yerlerde, halkın su ihtiyacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün gelir kaynaklarıyla karşılanabilir. Vakıf çeşmeler kuran ve suyolları yapan şahısları harekete geçirici teşvikler ve destekler verilebilir. Diğer taraftan vakıflar, birçok mikrobik hastalığın dolaştığı günümüzde, suların temizlikte ve beslenmede nasıl kullanılacağı hususunda halkı eğitebilir. Böyle bir çalışma, dünyayı daha yaşanabilir hale getirecek, toplumu daha mutlu kılacak ve devlet bütçesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Netice itibarıyla Osmanlı bir “vakıf medeniyeti” özellikle “su medeniyeti”dir. O halde bu medeniyetin izlerini bugün ortaya çıkarmak, onun mirasçılarının sorumluluğundadır. O medeniyetin varislerine söz konusu anlayışı yansıtabilmek için “vakıf su yapıları” öncelikle tespit edilmeli, sonra da geçmişteki gibi işlevsel hale getirilmeli ve sürdürülmelidir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Cevdet Evkâf (C. EV.): 16885.
- Evkâf Defteri (EV. d.): 10042.
- İrade Dahiliye (İ. DH.): 652.45379.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

- 59-60; 734.145-146; 1388.13b-16a; 1436.20; 1449.54, 1450.5,12; 1501.17.23 vd.; 1652.7.33; 1896.15.

1.3. Köprülü Kütüphanesi (KK)

- Ekler 3/2446; 4/2447; 8/2445; 9; 10; 11 numaralı defterler
- Haritalar, 2441.

1.4. Süleymaniye Kütüphanesi

- Hacı Beşir Ağa, numara 682.

1.5. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TKGMA)

- Vakf-ı Cedîd, 81 numaralı defter, varak. 87b-88a.

2. Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

- ACLÛNÎ, İsmail bin Muhammed (1988). *Keşfü'l-Hafa*, thk. Ahmet Halebî el-Attâr, C. I, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- AKILLI, Hüseyin (2012). "Su Hizmetlerinde Dejavu: Osmanlı Su Şirketlerinden Ant-su'ya", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 21, S. 4, s. 15-26.
- ALİ EMİRİ. "İstanbul'un Yıkılmakta Olan Çeşmeleri ve Akmayan Evkâf Suları Hakkında", *Osmanlı Tarihi ve Edebiyatı Mecmuası*, Sene 2, S. 20, s. 477-78.
- ARSLANTÜRK, H. Ahmet (2002). *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, İstanbul: Okur Kitaplığı.
- ATA, Galip (2000). "İstanbul Evkâf Suları", *İstanbul Su Külliyesi*, haz. Ahmet Kala, C. XIII, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, s. 141-163.
- ATEŞ, İbrahim (1985). "Vakıf Belgeler Arşivi'nin Dünü Bugünü", *II. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s. 26-32.
- ATEŞ, İbrahim (1987). *Kanunî Sultan Süleyman'ın Su Vakfı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- _____ (1980). *Mimar Sinan Vakfı*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- AYBET, Gülgün Üçel (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AYKUTLU, Feyza (2014). *Şehzade ve Süleymaniye Külliyesi'nde Su Mimarisi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BASİRETÇİ ALİ EFENDİ (2010). *Bir Zamanlar İstanbul*, haz. Nuri Sağlam, İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2. Baskı.
- BAYRAM, Mikail (2010). "Selçuklular Zamanında Konya'da Su Şebekeleri", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Kerim Han Acar, Koski Yayını, s. 104-110.
- BERKİ, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle, Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstihâl ve Tabirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, II. Baskı, trs.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (1951). *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstihâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, C. IV, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Bursa Vakfiyeleri I* (2013). haz. Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Bursa'da Cârî Sular Hakkında Hasib Efendi Merhûmunun Miyâhiyesi* (1314). Matbaa-i Emîrî.

- BORAN, Ali (2010). "Hama'daki Tarihi Su Dolapları ve Kemerler", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Kerim Han Acar, Koski Yayını, s. 502-516.
- BORAT, Fatih (2007). "Vakıf Su Yapılarından Öğrendiklerimiz ve Öğreneceklerimiz", *2006 Vakıf Medeniyeti Çevre Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s. 68-74.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar* (1973). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- ÇEÇEN, Kazım (1988). *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- _____ (1992). "Halkalı Suları", *Semavi Eyice Armağanı (İstanbul Yazıları)*, İstanbul: Türkiye Tüningi ve Otomobil Kurumu Yayını, s. 165-179.
- DEMİRKOL, Ali Serkander, Mesut Gök (2010). "Suyun Binbir İmgesi: Eski İstanbul Yaşantısında Su", *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, ed. Mesut Gök, İstanbul, s. 89-99.
- DENKTAŞ, Mustafa (1997). İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, *Vakıflar Dergisi*, S. 26, Ankara, s. 193-225.
- DOĞAN, M. Sabri (2012). *Konya Su Tarihi*, Koski Yayını, 3. Baskı.
- ERDOĞRU, M. Akif (2010). "16. Yüzyılda Karaman Coğrafyasında Su Kaynakları ve Tarımsal Sulama Üzerine", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Kerim Han Acar, Koski Yayını, s. 228-246.
- EREN, Fikret (1986). "Osmanlı Dönemi Vakıfları", *V. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s. 195-203.
- ERGİN, Osman Nuri (2000). "Vesâit-i İtfaiyeden İstanbul Suları", *İstanbul Su Külliyyatı*, haz. Ahmet Kala, C. XIII, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, s. 125-141.
- GÖK, Metin (2010), "Osmanlı Dönemi Su Mimarisi: Yaşamsal Gerekliklik ve İmgenin Uyuşumu", *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, ed. Mesut Gök, İstanbul, s. 35-71.
- GÜLER, Mustafa (2009). *Gülnüş Vâlide Sultân'ın Hayatı ve Hayratı I*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- GÜNERİ, Hasan (2006). "Vakıf Sular ve Su Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Tıpkı Basım, S. 9, Ankara, s. 67-81.
- Hamidiye* (2006). Haz. Zekeriya Kurşun, Sertaç Kayserilioğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- İl İl Vakıflar 86* (1986). Haz. İbrahim Ateş, Abdülkerim Erdoğan, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- İBRAHİMGİL, Mehmet Z. (2012). "Makedonya'daki Gazi Mustafa Paşa'nın Vakıfları", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s. 159-181.
- İBRAHİM PEÇEVÎ (1999). *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2007). "Osmanlı ve Günümüzde Vakıfların Başlıca Problemleri ve Çözüm Arayışları", *2006 Vakıf Medeniyeti Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı*, s. 73-75.
- İstanbul Su Külliyyatı* (2000a). Haz. Ahmet Kala, C. VIII, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- İstanbul Su Külliyyatı, Vakıf Su Tahlilleri II* (2000b). Haz. Gülfettin Çelik, C. XIV, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- İstanbul Su Külliyyatı* (2000C). Haz. Ahmet Kala, C. XV, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.

- KAHRAMAN, Seyit Ali (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap, C. I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____ (2006). *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, İstanbul: Kitabevi Yayını.
- KELEŞ, Hamza (2006). *Erzurum Vakıfları (988/1580-81 Tarihli Evkâf Defterine Göre)*, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (2005). "Vakıf Müessesinin Hukûkî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *İslâm ve Türk Hukûk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, II. Baskı, s. 295-342.
- KUNTER, Halim Baki (1938, 1969). "Türk Vakıfları ve Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, II. Baskı, S. I, s. 103-129.
- KUNTER, H. Baki, A. Saim Ülgen (1939). *Fatih Camii ve Bizans Sarmıcı*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- MARTAL, Abdullah (1988). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Su-yolculuk", *Belleten*, C. LII, S. 205, s. 1585-1652.
- MUSTAFA NURİ PAŞA (1987). *Netâyicü'l Vukû'ât*, sad. Neşet Çağatay, C. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MÜDERRİSOĞLU, Fatih (1995). "Bani Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, S. 25, s. 67-124.
- NAZIM (1341). *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkâfdan Devrolunan Sular*, İstanbul: Şehremaneti Matbaası.
- NEMLİOĞLU, Candan (2010). "Artuklu'dan Osmanlı'ya Bahçe Kültüründe Suyun Yeri Havuzlar ve Fiskiyeler", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Kerim Han Acar, Koski Yayını, s. 302-314.
- NİRVEN, Saadi Nazım (1953). *Fatih II. Mehmet Devri Türk Su Medeniyeti*, İstanbul.
- _____ (1954). "Taksim Su Maksemi", *Arkitekt*, C. 1954, S. 1954-09-12, s. 181-185.
- ÖĞÜN, Tuncay (2006). "Müsâdere", *DİA*, C. 32, İstanbul, s. 67-68.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ. *İthafu'l-Ahlâf Fi Ahkâmi'l-Evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, trs.
- ÖNGÜL, Ali (1994). "Tarih-i Cami-i Nuruosmânî", *Vakıflar Dergisi*, S. 24, s. 127-146.
- ÖZGE, Yılmaz (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ÖZKAFA, Fatih (2010). "Türk Su Mimarisinde Hat Sanatı Uygulamaları", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Kerim Han Acar, Koski Yayını, s. 314-334.
- ÖZTÜRK, Nazif, Mevlüt Çam (2010). "Evkâfın Suları veya Tarihte Su Vakıfları", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, Koski Yayını, s. 348-374.
- ÖZTÜRK, Said (2010). "Osmanlı Su Yönetim", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Kerim Han Acar, Koski Yayını, s. 212-228.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- RIFAT OSMAN (1999). *Edirne Evkâf-ı İslamiyye Tarihi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- SAK, İzzet (2011). "Şer'îye Sicilleri Işığında Anadolu'nun Sağ Kolu Üzerinde Bulunan Konya ve Çevresinde Su Hizmetlerine Yapılan Vakıflar (1700-1900)", *CIEPO Uluslararası 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, haz. Adnan Şişman, Tuncer Baykara, Mehmet Karayaman Uşak Üniversitesi Yayını, s. 1461-1479.
- ŞAHİN, Seracettin (2010). "Su Uygarlığı İçin Sunuş", *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, ed. Mesut Gök, s. 12-21.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (2009). *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları, 4. Baskı.

- TABAKOĞLU, Ahmet (2008). "İstanbul'da Su Teşkilatı ve Su Yolları" *Vakıf Medeniyeti Su Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s. 44-47.
- TANIŞIK, Hüseyin Hilmi (1943). *İstanbul Çeşmeleri I*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- TEZCAN, Hülya (1992). "Topkapı Sarayındaki Büyük Su Hazinesi", *Semavi Eyice Armağanı (İstanbul Yazıları)*, Türkiye Turingi ve Otomobil Kurumu Yayını, s. 179-189.
- Vakıf Medeniyeti Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı* (2006). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Vakıf Medeniyeti Su Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı* (2008). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- YEDİILDIZ, Bahaeddin (1982). "Müesseseler-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 15, s. 23-55.
- _____ (1986). "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, s. 153-172.
- _____ (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (2010). "Fuzûli Su Kasidesi'nde Neden Su Redifini Seçmiştir", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Kerim Han Acar, Koski Yayını, s. 124-140.
- 3. İnternet Kaynakları**
- http://veyseleroglu.com.tr/belge/su_meselesi.pdf Erişim Tarihi:27/02/2015.

